

- ral, Luisa Cotoner (dir.). Universitat de Vic: Departament de Traducció, Interpretació i Llengües aplicades.
- SIMBOR, Vicent (2005): *La narrativa catalana del segle XX*. Alzira: Bromera, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- SOBRÉ, Josep Miquel (1973): «L'artifici de *La plaça del Diamant*: un estudi lingüístic», dins DIVERSOS AUTORS, *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Barcelona: Ariel, p. 221-238.
- SOBRÉ, Josep Miquel (2010): Josep Miquel Sobré, «“Moesta et errabunda”: amoralitat i artifici a *Mirall trencat*», dins MOLAS, Joaquim (ed.): *Congrés internacional Mercè Rodoreda: actes (Barcelona, 1-5 d'octubre de 2008)*. Barcelona: Sociedad Estatal de Commemoraciones Culturales, IEC, FMR, p. 135-150.
- TALAVERA I MUNTANÉ, Meritxell (2013): «Variants d'estil en el procés d'escriptura de *La plaça del Diamant*», dins VENY MESQUIDA, Joan R. / MALÉ, Jordi (ed.): *La filologia d'autor en els estudis literaris. Textos catalans dels segles XIX i XX*. Lleida: Aula Màrius Torres / Pagès editors, p. 271-291.
- VALLVERDÚ, Francesc (1968): «Mercè Rodoreda», dins *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62, p. 146-149.
- VILANOVA, Antoni ([1967] 2005): «*La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda», dins *Auge y supervivencia de una cultura prohibida. Literatura catalana de posguerra*. Barcelona: Destino, p. 407-415.
- VILLANUEVA, Darío (1989): *El comentario de textos narrativos: la novela*. Gijón: Júcar-Aceña.

BOULLÓN AGRELO, Ana Isabel (ed.) (2017): *Estudar toponimia. Aproximacions metodoloxicas e interpretativas*. Anexo 75 de Verba. Anuario Galego de Filoloxía. Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións de la Universidade de Santiago de Compostela, 182 p.

É ben sabido que un dos campos historicamente máis produtivos dentro da lingüística galega é o da onomástica e, dentro dela, o da toponimia, eido en que podemos recoñecer distintas liñas de investigación, entre as que adquire unha especial relevancia o estudo toponímico de pequenos dominios xeográficos, nomeadamente os concellos. De feito, para un coñecemento cabal da contorna que se pretende estudar cómpre partirmos tanto de diversos tipos de fontes documentais como de exhaustivos traballos de campo. Exemplo destas investigacións rigorosas son artigos como o que inclúe Gonzalo Navaza neste volume sobre a denominación de cinco enclaves situados nunha pequena comarca ao sur da ría de Vigo, a obra clásica da *Toponimia de Marín* de Elixio Rivas ou a exhaustiva tese de doutoramento de Xulia Marqués Valea sobre o concello de Trabada, entre outros. Por tanto, o desenvolvemento desta disciplina condúcenos á necesidade de organizar e sistematizar, de acordo a uns parámetros razoables e coherentes, o inxente material toponímico reunido.

Ao fío desta idea de sistematización no eido da toponomástica, a profesora Ana Isabel Boullón Agrelo vén de editar a colectánea *Estudar toponimia. Aproximacions metodoloxicas e interpretativas*, traballo subxacente do curso de verán da USC *Toponimia: interpretación e actuación* celebrado en Santiago de Compostela durante o mes de xullo do 2013. A presente miscelánea componse, por unha parte, dun percorrido de dúas centurias a cargo de Antón Santamarina através da evolución dos estudos toponímicos na Romanía partindo de Italia, xerme da toponomástica baseada no método histórico-comparativo de J. Grimm da man do romanista Giovanni Flechia, até Galicia, previo paso por outros dominios como o sardo, suízo, franco, catalán, castelán e portugués. Para alén diso, Santamarina subliña neste percorrido exhaustivo algunhas das interrelacións entre estudosos e a pegada que deixan nas súas obras como a existente entre o *Rätisches Namenbuch* de Robert von Planta (referente á toponimia do cantón dos grísóns) e o *Onomasticon* de Coromines, para alén de apuntar nomes relevantes para o desenvolvemento da disciplina durante o século XIX e o XX como H. Jaccard, E. Muret, J. Hubschmid, P. Aebischer, A. Longnon, A. Dauzat, J. Balari i Jovany, Coromines, Krahe, Rohlf, Asín Palacios, Menéndez Pidal ou Machado, de indicar a desaparición de autores das bibliografías de refe-

rencia dalgunha área coa intención de agochar impulsores da disciplina foráneos (como o caso do alemán Hermann Gröhler en Francia), ou de sinalar a xeración de situacións, cando menos curiosas, como que os fundadores da toponomástica portuguesa sexan dous alemáns, Georg Sachs e J. M. Piel, continuados por Dieter Kremer; que Menéndez Pidal se dedicase case exclusivamente a estudar topónimos prelatinos ou vascos antes que casteláns ou que Frei Martiño Sarmiento se adiante centuria e media na formulación dunha primitiva clasificación toposemántica no seu *Onomástico*. De feito, debemos agardar até a metade do século XX en diante para termos continuadores e que, por unha parte, se publique o breve artigo de Menéndez Pidal sobre o elemento *-obre* na toponimia galega, Abelardo Moralejo publique a súa obra sobre a toponimia galega e leonesa e que Juan José Moralejo e Edelmiro Bascuas se ocupen do estrato prerromano.

Por outra parte, o volume inclúe artigos cunha perspectiva de sistematización teórica, no caso do investigador Paulo Martínez Lema focado en diferentes propostas taxonómicas ensaiadas para o estudo dos nomes de lugar, con especial atención para aquelas de tipo semántico, é dicir, baseadas no significado dos lexemas que viñeron xerar os diferentes nomes de lugar. Para tal fin propón, en primeiro lugar, unha distinción entre a toponimia de carácter deonomástico (decorrente de nomes propios preexistentes, quer de persoa quer de lugar) e toponimia delexical, sendo dentro desta segunda categoría que se implementa o criterio semántico antes indicado. Porén, o autor chama a atención para as dificultades intrínsecas a un modelo taxonómico que, malia o seu éxito e longa tradición nos estudos toponímicos (no noso caso remonta, como sinalamos anteriormente, á obra do padre Sarmiento), non deixa de ofrecer certas limitacións, consecuencia, entre outros aspectos, da polisemia que, quer no eixo diatópico quer no diacrónico, caracteriza a maior parte dos itens lexicais explotados na creación de designacións toponímicas. Após este apartado introdutorio, realízase unha revisión crítica das principais subcategorías semánticas manexadas nos estudos dos nomes de lugar: zootoponimia, fitotoponimia, orotoponimia, litotoponimia, hidrotoponimia, agrotoponimia, etc. Para varias delas pónense en destaque dificultades metodolóxicas como o solapamento entre diferentes categorías ou a eventual dificultade de adscribir os obxectos de estudo a un grupo determinado. Finalmente, o autor debrúzase aínda sobre outras propostas de organización e clasificación do material toponímico que poden complementar o tradicional criterio semántico e que se prenden con factores como o glotolóxico (lingua ou camada lingüística á cal remonta o lexema base do topónimo), o sintáctico (que atende á constitución e estrutura interna dos topónimos) ou a relación diacrónica entre o signo toponímico e o seu referente extralingüístico (que permite identificar fenómenos como o da substitución toponímica, o deslocamento toponímico, etc.).

Doutra vertente da sistematización teórica dá conta o investigador Gonzalo Hermo ao apuntar as especificidades derivadas do estudo dun repertorio toponímico como é o medieval. O autor pon de manifesto a escaseza de traballos teóricos no eido da toponomástica que orienten os investigadores no seu percurso subliñando, ademais, a problemática á que deben enfrontarse exemplificando con catro puntos fulcrais: a) o uso de fontes antigas de xeito meramente auxiliar, empregadas unicamente para fixar ou refutar hipóteses sobre denominacións actuais, esquecendo case por completo o resto de caudal toponímico atestado na prolixa documentación conservada, b) os criterios de edición das devanditas fontes que excepcionalmente atenden as necesidades da lingüística (heteroxeneidade editorial, desenvolvemento pouco claro de abreviaturas, erros de transcrición, pseudocastelanismos, etc.), c) a casuística subxacente á fiabilidade lingüística entre a pronuncia oral da altura e aquilo que se representa graficamente na documentación (topónimos adaptados á *scripta* romance, axeitados á forma latina, formas intermedias entre ambas ou, incluso, pseudolatinizacións) e d) os problemas para a súa xeorreferenciación actual, pois canto maior é a densidade xeográfica dos referentes máis mingua a precisión na súa localización (a microtoponimia é un claro expoñente desta casuística), para alén de interrelacionarse con outros procedementos relacionados coa pervivencia, mudanza ou desaparición dun nome de lugar. Canto a isto encontrámonos ante cinco posibles circunstancias: a máis habitual é que se dea unha *continuidade toponímica* (mantemento de referente e denominación), mais tamén se rexistran procesos de *deslocamento toponímico* (desaparición de referente e denominación desprazada a outro refe-

rente da contorna), *substitución toponímica* (mantense o referente mais prodúcese un cambio de denominación quer por imposicións rexias ou señoriais, quer motivos eufemísticos, de desvolarización popular, etc.), *extinción toponímica* (desaparición de referente e denominación) que o autor propón ampliar con outra etiqueta que recolla aquelas formas desaparecidas hoxe en día mais que contan con cognados noutras zonas xeográficas; e casos esvaradíos en que coñecemos exclusivamente a denominación medieval e o seu referente actual aproximado mais que non podemos precisar e, por tanto, tampouco nos encontramos en capacidade de discernir entre se o proceso sufrido foi o da substitución toponímica ou o da extinción.

Após unha semblanza da orixe e estado da cuestión e mais unhas propostas de sistematización do material toponímico (ora xeral ora especificamente medieval), e como non podía ser doutro xeito, inclúense no volume varios exemplos de pescuda. Algúns deles atinxen a totalidade do territorio, como o artigo de Antón Palacio sobre a interrelación entre os topónimos e mais os antopónimos ou o de Carlos Búa focado na dificultade que conleva o estudo das bases prelatinas exemplificado na voz *veiga*, e outros de pescuda etimolóxica centrados nunha área menor e ben delimitada, como o de Gonzalo Navaza sobre a comarca do Val Miñor.

O profesor e investigador da Universidade de Vigo Antón Palacio estuda o proceso de toponimización de antropónimos, quer nomes de persoa quer apelidos, dos núcleos habitados presentes no Nomenclátor galego actual. Se ben é moito máis abundoso o proceso inverso (é dicir, a inclusión nas cadeas onomásticas de itens toponímicos no momento en que o repertorio onomástico existente perde parte do seu valor individualizador), é frecuente o trasvase entre uns e outros, conformándose deste xeito o repertorio de itens antroponímicos. Deles, algúns fixéronse xa durante a Idade Media e están formados por nomes de poseores latino-cristiáns ou xermánicos, xa estudados por Piel, mentres que outros foron xerados na actualidade mediante a adición de elementos onomásticos recoñecibles e en uso, obxecto de estudo do presente traballo. O autor sinala, pois, que para estes últimos a datación cronolóxica ou o achado do individuo xerador da denominación, como nos casos de Vilagarcía de Arousa ou As Pontes de García Rodríguez, son a excepción, de xeito que para a maior parte deste corpus débese operar cunhas marxes amplas que só nalgúns casos poderemos fixar mediante o apoio documental, os traballos de campo e as fontes orais. Por outra parte, a sistematización do estudo abordado baséase na adscrición de cada topónimo a unha categoría en función do elemento formador que posúan: a) nome de pía, b) apelido, c) substantivo máis antropónimo ou d) nome máis apelido. Mais, como calquera proposta taxonómica, non se encontra exenta de problemática, pois non é fácil dilucidar, derivado precisamente dos problemas de datación cronolóxica antes enunciados, se un iten pasou en calidade de nome de pía ou apelido cando a forma realizou esa dupla función; se nos encontramos ante un alcume, a denominación do oficio realizado, un hipocorístico, un xentílico, unha deturpación dun patronímico ou, incluso, á referencia da advocación da Virxe dunha ermida.

Internándonos no estudo de materiais léxicos máis recuados no tempo, o profesor e investigador Carlos Búa (Universität Leipzig) ocúpase da intrincada e case descoñecida toponimia de base prelatina (indoeuropea ou preindoeuropea), exemplificando coa voz común *veiga*, toponimizada axiña, fundamentalmente en microtopónimos aínda que non só, e que posteriormente se integrou nas cadeas onomásticas, contando na actualidade con 12.437 portadores en Galicia segundo a Cartografía dos Apelidos de Galicia [<https://ilg.usc.es/cag/>].

O autor sinala a fonda carga de incerteza que envolve o tratamento e estudo de elementos onomásticos residuais que fican a modo de substrato nunha lingua, para alén de non sabermos con ningunha seguridade a cantidade de substratos que se sucederon até a conformación dese material, nin a cronoloxía de entrada no noso caudal léxico, nin tampouco os préstamos lingüísticos que se puideran producir entre linguas coetáneas para as que poderemos adscribir a unha filiación lingüística concreta.

Ademais, partindo da mesma voz *veiga* o autor refuta a posibilidade de que o fenómeno fonético da espirantización do <g> ou gheada poida deberse ao substrato prelatino, apoiándose en que os topónimos que inclúen o elemento *-brig(a)* non presentan ningunha particularidade na evolución dese fonema oclusivo linguo-velar sonoro. Apunta tamén que, malia os rexistros orais máis antigos para a gheada

dataren de apenas unha centuria atrás, que a existencia do fenómeno en épocas máis recuadas só poida ser inferida de anotacións dalgúns autores como Saco e Arce e que antes dos séculos XVI e XVII non fosen posibles as interferencias co fonema fricativo velar xordo do castelán (e, por tanto, non se reflectiría graficamente ningunha anomalía que delatase a súa existencia), o desenvolvemento deste fenómeno lingüístico pode moi ben ter sido anterior á súa primeira manifestación gráfica, que podería retrotraerse, hipoteticamente, a polo menos finais do século XV.

A contribución de Gonzalo Navaza, pola súa parte, é un claro exemplo da necesidade de incardinar as investigacións toponímicas nuns estudos multidisciplinares máis amplos que conxuguen a lingüística coa historia, a xeografía, a etnografía, etc., para a correcta interpretación dunha área. O autor parte dos cinco topónimos principais da comarca do Val Miñor (Baiona, Gondomar, Miñor, Nigrán e San Fiz) para demostrar que toponimia e historia son ciencias auxiliares que se completan e complementan. Deste xeito, realiza o estudo etimolóxico das entidades citadas, ao tempo que dá conta de certas particularidades á hora da transmisión dos nomes de lugar: substitucións toponímicas totais ou parciais, como no caso do curso final do río Miñor baixo a forma de río da Ramallosa; denominacións privativas dunha área específica (o topónimo *Gondomar*, por exemplo, só se rexistra en territorio galego e do norte de Portugal); restrición dun rango cronolóxico determinado para a súa fixación, como no caso do devandito Gondomar entre os séculos VII e XI ou incluso datacións exactas como o 1201 para o caso de Baiona, anteriormente abonada na documentación medieval como *Erizana*, tratándose, por tanto, dunha substitución toponímica total produto da reorganización do territorio a mans da monarquía, neste caso de Afonso XI, replicando a denominación da vila vascofrancesa; para alén de citar e exemplificar outros procesos abondosos na toponomástica como as castelanizacións, hipercastelanizacións, regaleguizacións, etimoloxías populares, lendas etiolóxicas, retoponimizacións eufemísticas, etc.

Na parte final do volume inclúese a contribución de Alba Nogueira (Universidade de Santiago de Compostela) verbo do uso da toponimia desde a perspectiva xurídica. A autora fai fincapé na regulación das denominacións de lugar, ao seren parte da organización institucional, quer en cuestión de competencias autonómicas vencelladas á Lei 3/1983 de Normalización Lingüística (cuxo artigo 10 fixa como único nome oficial o galego, amparado por unha sentenza do 25 de setembro do 2000 do Tribunal Supremo), quer nas estatais, autonómicas e municipais referidas ao uso material (sinais de tránsito, turismo, rúeiras, etc.). Subliña, ademais, que existe un único procedemento habilitado para realizar alteracións en materia toponímica regulado polo Decreto 132/1984 do 6 de setembro. Deste xeito, o procedemento debe ser iniciado polo Conselleiro/a de Presidencia mais dependerá do ditame da Comisión de Toponimia e, de ser favorable, procederase á súa aprobación e publicación no Diario Oficial de Galicia (DOG), para finalmente inscribirse no Rexistro Estatal e publicarse no Boletín Oficial do Estado (BOE).

Mais, malia existir o aparato legal anteriormente comentado, a autora recolle no artigo exemplos de vulneracións reiteradas canto aos dereitos en materia toponímica quer desde aparato estatal (as sinalizacións nas estradas, por exemplo, de obrigado uso bilingüe amparado polo Real Decreto 334/1982 do 12 de febreiro) quer desde o municipal (é ben coñecido o enfrontamento existente no pasado entre o Concello da Coruña e a Mesa pola Normalización Lingüística), para alén doutras situacións que transgreden os dereitos decorrentes da convivencia, en determinadas ocasións, entre a esfera xudicial e certos consistorios municipais ou regulacións máis próximas no tempo, como o caso do Decreto 138/2008 do 22 de maio, en que se exclúe a mención á lingua en materia de sinalización turística.

Para finalizar, a colectánea encérrase cunha guía condensada organizada en diversos apartados de orde teórica (estudos de carácter xeral ou etimolóxicos), territorial (traballos por áreas xeográficas ou de límites lingüísticos), semántica (antroponimia, haxiotoponimia, etc.), didáctica, legal ou un compendio de recursos en liña e ligazóns de interese, entre outros, que procuran facilitar o acceso bibliográfico para encetar a materia da toponomástica galega.

Como cabo, cómpre salientarmos que esta obra pretende fornecer aos estudos toponímicos galegos dun estado da cuestión, dunha síntese teórica e mais dunhas ferramentas de traballo e orientacións desti-

nadas a fixar un modelo de anàlisi científica que permeta desenvolover os estudos desta disciplina de xeito sistematizado. Trátase, pois, dun volume que recolle sete traballos necesarios nos seus respectivos ámbitos, exhaustivos nos seus propósitos e desenvolvemento e que, en definitiva, conforman unha contribución completa quer no aspecto teórico quer no práctico.

Rocío DOURADO FERNÁNDEZ
Universidade de Santiago de Compostela

CABRÉ, Lluís / COROLEU, Alejandro / FERRER, Montserrat / LLORET, Albert / PUJOL, Josep (2018): *The Classical Tradition in Medieval Catalan 1300-1550. Translation, Imitation and Literacy*. Woodbridge, Suffolk: Boydell & Brewer, xiv + 289 p.

1. Aquest important volum, producte dels esforços mancomunats de cinc especialistes, aspira a donar una visió de conjunt dels materials literaris d'origen antic que van circular per l'àmbit cultural català al llarg dels segles XIV, XV i la primera meitat del XVI. El seu punt de partença el constitueixen, en primer lloc, els autors llatins i alguns, molt pocs, de grecs en traducció llatina (Aristòtil, Flavi Josep, Plutarc, Diògenes Laerci...) els textos dels quals van ésser adquirits, copiats, llegits, traduïts i/o comentats a casa nostra: coneguts d'una manera o altra, en definitiva. També són part d'aquesta història una rastellera d'autors llatins medievals, que foren instruments de la transmissió de l'Antiguitat clàssica: un Guido delle Colonne, o els comentadors d'Aristòtil o de Sèneca, posem per cas. I també hi tenen un rol important els humanistes italians a partir del Petrarca, aquells que, al llarg del Trecento i el Quattrocento, van inventar-se una manera *nova* d'aproximar-se als antics i l'ensenyaren a la resta d'Europa, on foren extraordinàriament admirats i imitats, com també ho van ésser aquí. Es tracta d'un àmbit d'estudis important, en el qual s'han il·lustrat estudiosos de la talla d'Antoni Rubió i Lluch, Lluís Nicolau d'Olwer, Jordi Rubió i Balaguer, Martí de Riquer, Miquel Batllori, Francisco Rico, Lola Badia, Jaume Torró i bastants altres més.

La funció del volum és, d'entrada, descriure i catalogar. Hom hi dreça un elenc raonablement exhaustiu dels materials rellevants (i, de passada, d'uns quants que ho són només en part i per aproximació), per ajudar a valorar el veritable gruix de la Tradició clàssica, en el sentit més ample del terme, en la cultura catalana de l'època estudiada. L'argument, com és ben sabut, ha estat objecte d'aspres discussions, al voltant, sobretot, del caràcter presumptament precoç de l'Humanisme català, de les seves pervivències encara medievalitzants i d'altres qüestions relacionades. Tot i que el llibre no evita la polèmica, quan és del cas, la seva prioritat és presentar com més materials millor, i situar-los en el context històric i social que els pertoca. La llengua en què està redactat, l'editorial i el lloc de publicació, tot plegat indica a bastament que hom aspira a un públic internacional, per al qual les polèmiques a què suara al·ludíem poden tenir un interès fonamentalment tècnic, una mica al marge de les connotacions ideològiques i polítiques que l'afer arrossega entre nosaltres.

Ens trobem, doncs, davant d'una tasca més de catalogació i de descripció que no d'anàlisi (amb l'excepció del capítol 3 [p. 93-122] de la primera part, que discutirem *infra*). La cosa sembla lògica, tanmateix: les feines d'inventari haurien de passar davant de les altres. S'hi percep, en el llibre que comentem, com un desig de recopilar i sistematitzar en una sola publicació, sota unes mateixes cobertes, els resultats de la tasca feta en aquest terreny al llarg dels darrers anys; una tasca en què els mateixos autors del volum hi han tingut part important, al costat d'altres estudiosos (entre els quals convé citar en primer lloc Lola Badia i Stefano M. Cingolani). Altrament, la lectura d'aquest llibre es pot complementar amb la d'uns altres dos on tornen a aparèixer molts dels col·laboradors d'aquest. Em refereixo a L. Cabré, A. Coroleu i J. Kraye (ed.), *Fourteenth-Century Classicism: Petrarch and Bernat Metge* (Londres / Torí: Warburg Institute / Nino Aragno Editore, 2012) i A. Coroleu (ed.), *Classics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement* (Lleida: Punctum, 2015).